HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ [JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE],
PROF. DR. ALİ NİHAD TARLAN ÖZEL SAYISI
YIL 4, ARALIK 2018, SS. 172 - 186
YÜKLEME TARİHİ: 19.12.2018 - KABUL TARİHİ: 17.12.2018
YAYIMLANMA TARİHİ: 31.12.2018

Prof. Dr. Mücahit KAÇAR

Amasya Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Amasya/TÜRKİYE
mukac80@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5707-8947

HAYÂLÎ BEY'İN MÜYESSİRETÜ'L-ULÛM'DA ŞERH EDİLEN GAZELİ

THE GHAZAL OF HAYALI BEY ANNOTATED IN MUYASSIRATU'L-ULÛM

DOI Number: 10.28981/hikmet.499381

ÖZ

Türkiye'de, Dîvân şiiri metinlerinin nasıl şerh edilmesi gerektiği üzerinde henüz bir fikir birliği bulunmamaktadır. Osmanlı döneminde yapılan şerh çalışmalarının da neredeyse tamamına yakını tasavvufî şiirlere ait şerh örnekleridir. Birkaç örnek dışında, elimizde Dîvân şiiri metinlerini sahip oldukları söz sanatları ve anlamlar yönünden ele alan ve Osmanlı döneminde yazılan çalışmalar bulunmamaktadır. Türk dilinin Batı Türkçesiyle yazılan ilk gramer kitabı olan Müyessiretü'l-Ulûm'da, Hayâlî Bey'in bir gazeli gramer, belagat ve anlam bakımından ele alınarak şerh edilmektedir. Bergamalı Kadrî, bu eserinde Türkçenin gramer kurallarını açıklamakta, kitabın sonunda da Hayâlî Bey'in bir gazelini şerh etmektedir. Bu şerh, günümüzde takip edilen klasik şerh usullerine benzerlik göstermesi açısından da dikkat çekicidir. Hakkında hususî herhangi bir çalışma yapılmayan bu gazelin ayrı bir makaleye konu edilmesinin şerh çalışmaları açısından faydalı olacağını düşünüyoruz.

Bu çalışmada, öncelikle Bergamalı Kadrî ve Müyessiretü'l-Ulûm isimli eseri hakkında bilgi verilecek, ardından da eserde yer alan bu gazel şerhinin tarafımızca yeniden okunarak düzenlenen metni araştırmacıların istifadesine sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Bergamalı Kadrî, Müyessiretü'l-Ulûm, Hayâlî Bey, gazel, şerh.*

ABSTRACT

In Turkey, there is no consensus yet on how it should be annotated text of Divan poetry. Almost all of the works of commentary in the Ottoman period were examples of commentary of Sufi poems. Apart from a few examples, we do not have any works written in the Ottoman period that examine the texts of Divan poetry in terms of their eloquence and meanings. Muyassiretul-Ulûm, written by Bergamalı Kadri, and the first grammar book of the Turkish language, a ghazal of Hayali Bey is dealt with in terms of grammar, eloquence and meaning. In this work, Kadri explains the grammatical rules of Turkish in his work and then comments a gazelle of Hayali Bey. This study of the annotation is remarkable in terms of the similarity of the classical commentary procedures followed today. We think that the subject of this ghazal in a separate article will be useful for commentary studies.

In this study, firstly, it will be given interest about Kadri and Muyassiretul-Ulûm, and then this text will be re-read by us and the text will be submitted to the benefit of the researchers.

Keywords: *Bergamalı Kadri, Muyassiratu'l-Ulûm, Hayali Bey, ghazal, annotation.*

Giriş

Türkiye'de, Dîvân şiiri metinlerinin bilimsel neşirlerinin büyük ölçüde tamamlanmasından sonra araştırmacıların ilgisi bu metinlerin anlaşılması için yapılacak çalışmalara yönelmiştir. Nitekim günümüzde artık bu metinlerin nasıl şerh edilmesi gerektiği üzerinde fikirler yürütülmekte, klasik şerh usulleri dışında Batılıların metin anlama ve yorumlama tekniklerinin de Dîvân şiiri metinlerinin şerhlerinde faydalı olup olamayacağı tartışmaları yapılmaktadır. Bir yandan da Dîvân şiiri metinlerinin *bağlamsal* sözlüklerinin hazırlanması çalışmaları aracılığıyla şairlerin kullandıkları kelimelerin hangi bağlamda kullanıldığının tespitinin yapılmasına ve böylece şiir şerhi yapacaklara farklı bakış açıları kazandırılmaya çalışılmaktadır. Günümüzde şiir metinleri üzerinde farklı yöntemler ve bakış açıları kullanılarak yapılan şerh çalışmaları, her şeye rağmen –biraz da kontrol mekanizmasının yokluğunun da etkisiyle- maalesef istenen seviyeye gelememiştir.

Dîvân şiiri metinlerinin nasıl şerh edileceği hakkında geçmişte yapılmış şerh çalışmalarından istifade etme imkânından da yoksunuz. Çünkü bu şiirlerin kaleme alındığı dönemlerde yapılmış devâsâ bir şerh külliyatına sahip olduğumuz halde[1] maalesef bunların tamamına yakını tasavvufî şiirlere ait şerh örnekleridir. Birkaç beyit şerhi dışında[2] elimizde Dîvân şiiri metinlerini sahip oldukları söz sanatları ve anlamı yönünden ele alan çalışmalar çok azdır.[3]

Müyessiretü'l-Ulûm'da Hayâlî Bey'in bir gazeli gramer, belagat ve anlam bakımından ele alınarak şerh edilmektedir. Dilciler tarafından *Müyessiretü'l-Ulûm* hakkında yapılan çalışmalarda sürekli olarak varlığına değinilen fakat üzerinde hususî olarak herhangi bir çalışma yapılmayan bu gazelin metninin ayrı bir çalışmaya konu edilmesinin şerh çalışmaları açısından faydalı olacağını düşünüyoruz.

Aşağıda öncelikle Bergamalı Kadrî ve *Müyessiretü'l-Ulûm* isimli eseri hakkında ilgi verilecek, ardından da bu şerhin tarafımızca yeniden okunarak düzenlenen metni sunulacaktır.

1. Bergamalı Kadrî ve *Müyessiretü'l-Ulûm*'u

Kaynaklarda Bergamalı Kadrî hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kâzım Nâmî, *Müyessiretü'l-Ulûm* hakkındaki bir yazısında "*Kadrî Efendi, zamanının oldukça iyi yazan şâirlerindenmiş. Sehî tezkiresinde bir Kadrî'den bahs olunduğunı, fakat Bergamalı olduğuna dâir bir işâret bulunmadığını bununla berâber zamân i'tibâriyle ikisinin aynı zât olması gâlib olduğunu Tâhir Bey'den öğrendim (*Kazım Nâmî, 1912: 754) dese de Sehî Bey Tezkiresi'nde ismi geçen Kadrî Çelebi, Yavuz Sultân Selîm devri kazaskerlerinden olup Sultân Selîm'in emriyle Tevârih-i Âl-i Osmân'ı Arapça terkiplerle yazan başka bir Kadrî Çelebi'dir (İsen, 1998: 79-80). Zira Bergamalı Kadrî, *Müyessiretü'l-Ulûm*'da

[1] Söz konusu büyük Türkçe şerh külliyatımız için bkz: (Yazar, 2011).
[2] Bir örneği için bkz: (Özyıldırım, 2002: 139-143).
[3] Sıradışı ve elimizde bir benzeri şimdilik olmayan bir örnek olarak Ferrî'nin kendi gazelini şerh etmesi gösterilebilir. Bu şerhin metni için bkz: (Kırbıyık, 2000: 343-360).

ISSN: 2458 - 8636

Kânunî Sultân Süleymân zamanında İstanbul'a geldiğini söylemektedir. Ayrıca Bursalı Mehmet Tahir, Bergamalı Kadrî hakkında yazdığı iki yazıda da Bergamalı'yla ilgili bu kanaatini söylememektedir (Bursalı Mehmet Tahir, 1914: 658-660; Bursalı Mehmet Tahir, 2000).

Bergamalı Kadrî, elimizdeki tek eseri olan *Müyessiretü'l-Ulûm*'da kendisi hakkında bazı bilgiler vermektedir. Yazar, eserinin baş tarafında *"bu fakîr ü hakîr Kadrî-yi Birgamavî eydür ki ..."* diyerek isminin Kadrî kendisinin de Bergamalı olduğunu belirtir. *Müyessiretü'l-Ulûm*'u Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı Damat İbrahim Paşa'ya sunan Bergamalı Kadrî hakkında şimdilik ismi, memleketi ve yaşadığı dönem dışında bir şey bilememekteyiz.

Müyessiretü'l-Ulûm, Türkler'e Türk dilini öğretmek amacıyla yazılmış olup Türkçe'nin Batı Türkçesiyle yazılan ilk gramer kitabıdır. Eserin baş tarafında Sadrazam İbrahim Paşa hakkında yazılmış bir kasideye yer verildikten sonra, yazılış tarihine ve sebebine değinilmektedir. Bergamalı Kadrî, *"bu dürer-i mensûre ki cem' olundı Hicret-i Nebeviyyenün sallallâhu aleyhi ve sellem tokuz yüz otuz yedisinde idi ..."* sözlerinden de anlaşılacağı üzere, eserini H. 937/M. 1530 yılında yazmış olup eseri yazma amacını da *"diledüm ki bir acebce nesne ihtirâ eyleyem ki kimse dahi bu meydâna at sıçratmamış ola"* şeklinde açıklamaktadır. 182 sayfadan oluşan eserin elimizdeki tek nüshasının birinci bölümü Zilkade 974 / Mayıs 1567, ikinci bölümü ise 25 Rebîülevvel 976 / 17 Eylül 1568 tarihinde istinsah edilmiştir.

İki bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde kelimenin tarifi yapılarak kelimeler isim, fiil ve harf (edat) olmak üzere üç grupta ele alınır. Eserin ikinci bölümünde ise isim konusu ele alınarak isimlerin çeşitleri ve edatlar üzerinde durulmuştur. Eserde, bu iki bölümdeki açıklamaların ardından Hayâlî Bey'in redif kullanılmayan bir gazeli Türkçe gramer kaideleri ve kullanılan söz sanatları bakımından tahlil edilmiştir. Çalışmamızın da temelini *Müyessiretü'l-Ulûm*'un bu bölümü oluşturmaktadır.

Müyessiretü'l-Ulûm, bulunduğu günden günümüze kadar birçok çalışmaya konu edilmiştir. Eseri, Bursalı Mehmet Tâhir Bey bulmuş, Kâzım Nâmî Bey de 18 Ekim 1912 tarihinde *Türk Yurdu* dergisinde tanıtmıştır. Bursalı Mehmet Tâhir Bey, Nisan 1914 tarihinde *Bilgi Mecmuası*'nda eser hakkında bilgi vermiş ve 1915 yılında neşrettiği *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinde de *Müyessiretü'l-Ulûm*'a ve değerine değinmiştir. *Muallim* mecmuasının 28 Ekim 1916 yılında çıkan 4. sayısında Maârif Nezâreti'nin bu eseri yayımlayacağı ilan edilmiştir. Fuat Köprülü 1933 yılında eser hakkında bir yazı yazarak bu eseri tekrar gündeme getirmiş ve eserin eldeki tek nüshasının kayıp olduğunu belirtmiştir.[4] Maârif Nezareti'nin bu eseri basmak

[4] Hayâlî Bey'in söz konusu gazelinin *Müyessiretü'l-Ulûm*'da yer alan şerhiyle ilgili olan bu makalenin çalışmalarını yürütürken *Müyessiretü'l-Ulûm*'un Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Ms. Or. Oct. 2056 katalog numarasıyla kaydedilen bir nüshasını tespit ettik. Nüshanın fotoğraflarını alıp bunları Besim Atalay tarafından *Müyessiretü'l-Ulûm*'un tıpkıbasımında kullanılan fotoğraflarla karşılaştırdığımızda bu iki metnin tamamen aynı olduğunu gördük. Böylece *Müyessiretü'l-Ulûm*'un kaybolan tek yazma nüshasının Türkiye'de değil Almanya'da olduğu tespit edilmiş bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)* Dergisinin son sayısı için (C. 65, S. 2) hazırladığımız "Müyessiretü'l-Ulûm'un Kayıp Nüshaları" başlıklı makale hakem aşamalarından geçmiş olup baskı aşamasındadır.

amacıyla fotoğraflarını çekmiş olması sayesinde, Besim Atalay tarafından bu fotoğraflar kullanılarak 1946 yılında metin, dizin ve tıpkıbasımıyla neşredilen eser, Esra Karabacak tarafından (2002) yeniden metin ve tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. Uğur Avşar da günümüz gramer anlayışıyla Bergamalı Kadrî'nin gramer anlayışını çelişen ve uyuşan yönleriyle ortaya koyduğu bir tez çalışması (1996) hazırlamıştır.

2. Hayâlî Bey'in Bir Gazelinin Müyessiretü'l-Ulûm'daki Şerhi

Leyla Karahan'ın Cumhuriyet'ten önce yazılmış Türkçe gramer kitaplarını edebî kültür taşıyıcılıkları bakımından değerlendirdiği bildirisinde (2010) tespit ettiği üzere elimizdeki Türkçe gramer kitaplarında, *Müyessiretü'l-Ulûm*'dakine benzer şekilde bir gazel şerhi bulunmamaktadır. Eser, Türkçe'nin grameri açısından sahip olduğu önem yanında bir de Hayâlî Bey gibi önemli bir şairin bir gazelini gramer kuralları ve söz sanatları bakımından incelemesi yönüyle de değerlidir.

Bergamalı Kadrî, bu önemli eserinde konuları tatbikî olarak göstermek amacıyla Hayâlî Bey'in bir gazelini şerh etmeyi tercih etmiştir. Burası önemli bir noktadır, zira tarihî kaynaklara göre, *Müyessiretü'l-Ulûm*'un yazıldığı 1530 tarihinde Kanûnî'nin en gözde şairi olarak Hayâlî Bey gösterilmektedir. Kaynaklarda padişahın, sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın ve devletin diğer ileri gelenlerinin himayesini kazanan Hayâlî'ye yapılan ihsanların çokluğuna dikkat çekilmektedir. Kayıtlara göre bir mevâcib defterinde Hayâlî'nin H. 932/M. 1525-26 yılında günlük 10, aylık 290 akçe aldığı kayıtlıdır. Yine bir in'âmât defterindeki kayıtlara göre de Hayâlî'ye H. 935-941 /1528-1535 yılları arasında, toplam on bir kere biner akçelik ihsanda bulunulduğu kayıtlıdır. (Kurnaz, 2011, 32; Çavuşoğlu, 1984, s. 58; Erünsal, 1984, 4.)

Bergamalı Kadrî, Hayâlî Bey'in gazelini günümüzde gazel şerhlerinde takip edilen klasik şerh usulüne yakın bir şekilde şerh etmiştir. Bergamalı Kadrî, bu gazeli genel olarak mısra mısra ele almaktadır. Her bir mısrada geçen önemli kelimelerin anlamlarını verdikten sonra, mısralardaki gramer kaidelerini açıklamakta, kullanılan söz sanatlarına işaret etmekte ve en sonda da anlatılmak isteneni izah etmektedir. Ancak bu tarzı iki yerde uygulamamıştır. Üçüncü beyit şerh edilirken birinci mısra kelime anlamı ve gramer kuralları açısından tahlil edildikten sonra "bu mıṣraʿ āḫirine mevḳūf olduġı içün nikātını ve leṭāyifini ṣoñra söyleyevüz" diyerek ikinci mısra da kelime anlamı ve gramer kuralları açısından tahlil edilmekte, ardından beytin genel anlamı ve söz sanatları ele alınmaktadır. Bördüncü beyitte ise her iki mısradaki kelimelerin anlamları verildikten sonra beytin gramer açıklamaları ve söz sanatları üzerinde durulmuştur.

Bergamalı Kadrî, beyitleri şerh ederken her defasında kelimeler arasındaki gramatikal ilişkileri de izah etmektedir. Zaten bu gazeli kitabın sonunda ele almasının sebebi de kitapta ele aldığı konuları uygulamalı olarak göstermektir.

Bergamalı Kadrî'nin bu gazelin aruz kalıbı olduğunu söyleyip takti'ini de yaptığı "müstefʿilün mefāʿîlü müstefʿilün faʿil" kalıbı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulamadık. Aslına bakılırsa bu gazelin kalıbı "mef'ûlü fâ'ilâtü

ISSN: 2458 - 8636

mefâ'îlü fâ'ilün"dür. Bergamalı'nın arzu konusundaki bu tercihi de dikkatimizi çekmektedir. Kanaatimizce bu farklılık, Bergamalı'nın aruz bilgisinin zayıflığı olarak değil de konuyla ilgili ilginç bir mesele olarak kabul edilip müstakilen ele alınmalıdır.

Bu gazelin şerhi yapılırken *Müyessiretü'l-Ulûm*'da hakkında bilgi verilmeyen bazı konuların açıklaması verilmektedir. Örneğin ilk beyitte geçen "toptolu" kelimesi vesilesiyle Türkçedeki kıpkızıl, kapkara ve yemyeşil gibi pekiştirme sıfatlarının nasıl oluşturulduğu hakkında bilgi verilmektedir. Meselenin ilgimizi çekmesi ve şerhte buna benzer diğer açıklamalara dikkat çekmek amacıyla bu izahın özetini burada vermek isteriz: Pekiştirilecek sıfatın ilk iki harfi kelimenin başına getirilir ve son olarak bu iki harfe eklenecek harf için kelime incelenir. Kelimeye bakılır, eğer söyleyişi ağır olan kelimeyse "b/p", söylenişi kolay olan bir kelimeyse "m" harfi de bu iki harfe eklenir. Böylece pekiştirme sıfatı oluşturulur. Örneğin "dolu" kelimesi için şöyle yapılır: Kelimenin ilk iki harfi olan "do"ya söylenişi ağır olan bir kelime olduğu için "p" eklenir ve böylece "dolu" kelimesi "dopdolu" şeklinde pekiştirilir. Kapkara ve kıpkızıl da böyle oluşturulur. Söylenişi kolay olan "gök" kelimesinin ilk iki harfine "m" eklenerek "gömgök" olur. Yemyeşil de bu şekilde pekiştirilir.

Müyessiretü'l-Ulûm'da şerh edilen gazeli Ali Nihat Tarlan tarafından neşredilen Hayâlî Dîvânı'ndaki gazelle (1992, 180) karşılaştırdığımızda iki yerde kelime farklılıkları olduğunu görmekteyiz. "Gam oḳlarıyla toptoluyam nitekim belik" mısraındaki "belik" kelimesi yerine Ali Nihat Tarlan'ın çalışmasında "yelik" yazılmıştır. Diğer bir farklılık da "Öpmek dilerken ol mehi âheng devr idüp" mısraındadır. Bu mısradaki "âheng devr idüp" yerine Ali Nihat Tarlan'ın çalışmasında "âheng-i cevr idüp" yazılmıştır. Bu farklılıklardan hangisinin daha doğru olduğunu tespit amacıyla beyitleri anlam bakımından incelediğimizde, *Müyessiretü'l-Ulûm*'daki şekillerin daha doğru olduğunu görmekteyiz.

Aşağıda bu kıymetli şerhin tarafımızca yeniden oluşturulan metni sunulmuştur.[5]

3. Transkripsiyonlu Metin

[152] Faṣlun Fî Taṭbîḳi'l-Külliyyāti li'l-Cüz'iyyāt

Yaʿnî bu faṣl külliyyātı cüz'iyyāta taṭbîḳdedür. Evvelā bir ġazel taḥrîr eyleyelüm anda vāḳiʿ olan kelimātı seçüp çıḳaralum ve taḥḳîḳ eyleyelüm tā bu taṭbîḳden baṣîret taḥṣîl eyleyeler. Ol ġazel budur ki taḥrîr olınur. Ez-ān Ḫayālî sellemehullāhu teʿālā. **Ġazel**

Tîr-i cefālar eyledi baġrım delik delik

Ġam oḳlarıyla ṭopṭoluyam nitekim belik

[5] Çalışmamızda, *Müyessiretü'l-Ulûm*'un elimizdeki tarihî nüshası kullanılmış, problemli hususlar için de Fuat Köprülünün kendisi için kopyaladığı ve bugün Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 802/1 numarada bulunan ve "Kavâid-i Türkî" ismiyle kaydedilmiş olan 48 sayfalık nüshadan da faydalanılmıştır.

ISSN: 2458 - 8636

Bennā-yı ʿışḳ bir ulu bünyāda saldı ṭarḥ
Kim ol bināya kelle-i ʿuşşāḳdur helik

Öpmek dilerken ol mehi āheng devr idüp
Şehnāza başladı ṣoňını ḳıldı būselik

[153]

Tāb-ı ruḫında eyledi dil zülfini mekān
Gün germ olınca kendüye idindi gölgelik

Ḳutlu ḳapu açıldı Ḫayālînüň üstine
Alçaḳ göňüllü olalıdan nitekim eşik

Bu ġazeli ki Molla Ḫayālî ḥażretleri buyurup söylemişdür çoḳ ṣanʿatlara ve bisyār nüktelere işāret buyurmışdur. Gücümüz yitdüginçe Ḫudā ʿināyet eyler ise bir miḳdār söyleyelüm. Evvelā bu ġazeli taḳṭîʿ eyleyelüm. Taḳṭîʿ iş budur: *Tîr-i cefā* müstefʿilün, *lar eyledi* mefāʿîlü *baġrım delik* müstefʿilün, *delik* faʿil; *ġam oḳları* müstefʿilün, *la ṭopṭolı* mefāʿîlü, *yam nitekim* müstefʿilün *belik* faʿil. Sāyir beytler de bunuň üzre ḳıyās olunsun. Bundan ṣoňra **[154]** ṣürūʿ eyleyelüm bu ġazelüň taḥrîrine.

Tîr-i cefālar eyledi baġrım delik delik

Tîr : ʿAcem dilinde oḳ maʿnāsınadur. Oḳ ism-i cinsdür.

Cefā **:** ʿArab dilinde maṣdardur incitmek maʿnāsına. İncitmek de bizüm dilümüzde maṣdardur. ***lar*** edāt-ı cemʿdür. Çünki ***tîr***üň ***cefā***ya izāfeti beyāniyyedür. Pes dilersevüz ***lar***ı ***tîr***e ṣarf eylerüz dilersevüz **cefā**ya ṣarf eylerüz. Baʿîd olmaya ki ***cefā***dan murād eser-i ***cefā*** ola.

Eyledi : Fiʿl-i māziyy-i maʿlūmdur ʿalāmeti yuḳaruda geçdi. ***Eyledi***nün içinde bir o żamîrin gözedüp ***tîr***e rāciʿ eylerüz.

Baġır : cigerüň ḳarasına dirler pes bağır ism-i cinsdür. ***mîm*** ki bağra muttaṣıldur żamîr-i mütekellim-i muttaṣıldur. Pes ***mîm*** ism-i mużmar oldı nitekim yuḳaruda bir kerre beyān olundı. **[155]**

Delik : İsm-i cinsdür. ***Baġr***ı münferid ẕikr itsek bağır dirüz ġaynuň esresiyle ammā mużāf itsek bağrum gibi bağruň gibi bu taḳdîrce ġayn ḫıffet içün cezmlü eylerüz.

Geldük iʿrabına. **Tîr, cefā**ya mużāfdur izāfet-i beyāniyye ile. İżāfet-i beyāniyyeden murād mużāfun ileyh mużāf ile bi-ḥasebi'ẕ-ẕāt bir olalar dimekdür. Vākiʿde bu arada öyledür. **-Lar** edāt-ı cemʿdür ikisine de ṣarfı cāyizdür. **Tîr, cefā**ya mużāfdur ʿAcem ḳānūnı üzre. Zîrā bunlaruň ḳānūnında mużāf mużāfun ileyh üzre muḳaddem ḳılınur. Ve daḫı **tîr-i cefā** kelām-i izāfîdür mübtedādur. **Eyledi** muḳadder olan żamîr-i fāʿil ile cümle-i fiʿliyyedür mübtedāya ḫaber vāḳiʿ olmışdur. **Baġrım** kelām-i izāfîdür ki eyledinüň mefʿūl-

ISSN: 2458 - 8636

i evvelidür. **[156]** Zîrā **eyledi** bir fiʿldür ki iki mefʿūl ister **delik** mefʿūl-i sānîsidür. **Delik** tekrār geldüginden murād-ı ẓāhir budur ki teʾkid degüldür belki kesret-i āsāra işāret içündür.

Bu mısrāʿun cümle ṣanʿatlarından biri budur ki eser müʾessire muṭābık getürildi. Zîrā *tîr-i cefâ eyledi baġrım delik delik* dise yāḫūd *tîr-i cefâlar eyledi bağrım delik* dise bu ṣanʿat bulunmaz idi. Nitekim faṣîḥe bu ḥāl maʿlūmdur. Belki bu ṣanʿat riʿāyet olunmamaḳ lābüdd şiʿre ḳabāḥat virür. Ve daḫı bir ṣanʿat da budur ki bu arada tîrden murād ḥaḳîḳat degüldür belki istiʿāredür. Belki tîr müşebbehün bihdür **[157]** cefā müşebbehdür. Eyle teşbîh ki teşbîh-i vāżıḥdur. Zîrā cefāyı teşbîh şiʿrde igen muʿteber degüldür. Vech-i teşbîh göñle elem virmekdür. Lākin tîr evvelā cisme elem virür andan ṣoñra sirāyet eyler gönle. Ammā cefā vardur ki biʾẕ-ẕāt göñle elem virür dilberüñ ḫışmı ve ġażabı gibi. Cefā vardur tîrleyindür. Bu mışrāʿda bir ṣanʿat daḫı budur ki maʿlūl ile ʿillet-i ḳarîbe ẕikr olunmışdur. Maʿlūl delikdür. ʿİllet-i ḳarîbe tîr-i cefādur. Zîrā tîr-i cefādan murād şol kuvveden fiʿle çıḳandur. Ve daḫı bu mısrāʿda bir ṣanʿat da budur ki müşebbehün bih müşebbeh üzre muḳaddem kılındı. Zîrā bu kelām egerçi teşbîhdür velî aṣl naẓarumuz müşebbehün bihiyedür. Bu sebebdendür ki bunuñ evṣāfı ẕikr olundı *eyledi* **[158]** *baġrım delik delik* gibi. Ḥāṣılı bu zîbā mışrāʿuñ ḥaḳḳında çoḳ söz söylemek olur lākin çoḳ taṣdîʿ itmeyelüm. Bu mışrāʿa daḫı şürūʿ eyleyelüm.

Ġam oḳlarıyla ṭopṭoluyam nitekim belik

Gam : taṣaya dirler. Taṣa diyü mūlim olan emrlerüñ göñle müstevlî olmasından ḥāṣıl olan esere dirler. Pes taṣa ism-i cins oldı.

Oḳları : ***oḳ***un cemʿidür. ***Oḳ*** da ism-i cinsdür.

La : ḥarfdür maḳṣūrdur ileden. eyle ile ki muṣāḥabet içündür.

Ṭopṭoluyam : İsm-i tafḍîlüñ mütekellim vaḥdesidür. Nitekim yuḳaruda ḳıpḳızıl ḳapḳara, yimyeşil diyüp dururduḳ bu daḫı bunlarcılayındur. Ammā yuḳaruda bu ḳısmuñ ḳāʿidesin söylemedük idi dilerüz ki şimdi **[159]** ḳāʿidesin söyleyevüz. Pes şol ism ki bu ḳısmda tafḍîl eylerüz ḥarf-i evveline naẓar eylerüz. Tā bilevüz ki ne aṣl ḥarfdür. Ve andan ṣoñra ḥāreketine de nāẓır oluruz görürüz ki esrelü midür üstünlü midür ötrülü midür. Her ḳanḳı ḥarf olursa ve ḥareketi ne aṣl ḥareket ise biʿaynihi ol ḥarfi ol ḥareketile getürürüz. Andan ṣoñra ḫālî degül ki ol kelime sıḳlet üzre telaffuz oluna ya ḫıffet üzre telaffuẓ olına. Şiddet üzere telaffuẓ olunsa bir cezimlü bā bile getürürüz. Eger ḫıffet üzre telaffuẓ olunsa bir cezimlü mîm bile getürürüz. Mesela ṭoluyı tafḍîl itmek istedük. Ḥarf-i evveline naẓar itdük gördük ki ṭādur ve daḫı ḥareketine naẓar itdük gördük ötrüdür. Pes biʿaynihi ötrülü **[160]** ṭāyı getürdük. Andan ṣoñra gördük ki bu kelime berkdür pes bir bāyı bile getürdük ṭāya żamm eyleyüp ṭopṭolu didük. Ḳapḳara, ḳıpḳızıl da bu ḳısmdandur. Ve daḫı meselā gögi gördük ḥarf-i evveli ötrülü kāfdur. Pes ötrülü kāfı biʿaynihi alduk andan ṣoñra gördük ki bu kelime ḫıffet üzre telaffuẓ olunur pes bir cezimlü mîm getürüp kāfa bile żamm idüp gömgök dirüz. Yimyeşil, çımçıḳ, sımsıḳ da bu ḳabîldendür. Ammā şunlar ki siyāhı tafḍîl itdükde sipsiyāh diyüp bā-yile tafḍîl eylerler ġalaṭ eylerler. Belki simsiyāh dimek gerek. Zîrā siyāh kelimesi ḫıffet üzre telaffuẓ olunur. Bu ḳāʿideden şu aňlandı ki aḳuň tafḍîli apaḳ gele. Lākin baʿżı ṭāyife hemzeyi bāya ḳalb eyleyüp birbirinde idġām eyleyüp **[161]** appaḳ

dirler. Pes şundan şu aňlandı ki idġām-ı iʿtibārî Türkî luġatde de var imiş. Sözi uzatduḳ girü mā naḥnu fīhe şürūʿ eyleyelüm.

Nite : İsm-i işāretdür şuncılayın dimek maʿnāsına.

Kim : edāt-ı mefʿūldür zîrā nite diyen kimse ke-ennehu uşîru dimiş oldı işāret eylerin dimek maʿnāsına.

Belik: Oḳ ḳoyacaḳ ẓarfa dirler. Ḳubūr da budur velî kubūr müdevverine dirler belik yaṣṣısına dirler. Belik ism-i cinsdür.

Geldük iʿrābına: **Oḳ**, **ġam**a mużāfdur iżāfet-i beyāniyye ile. **Ġam oḳlarıyla**: Bu kelām **ṭopṭuluyam** kelāmına müteʿalliḳdür. **Ṭopṭuluyan** mübtedā-yi maḥẕūfuň ḫaberidür. Taḳdîr-i kelām **ben ṭopṭuluyın** dimekdür. **Nite**, **ṭopṭoluyam** ḳavline müteʿalliḳdür zîrā **nite** anuň gibi dimek maʿnāsınadur. **Kim**, ḥarfdür ki **[162]** fāʿil ile mefʿūl arasına girmişdür. **Belik** mübtedādur, ḫaberi maḥẕūfdur. Taḳdîri nitekim belik ṭopṭoludur dimekdür.

Bu mısrāʿda da çoḳ ṣanʿat çok leṭāfet vardur. Evvelā budur ki ġam oḳlarıla didi ġam cefādan ḥāṣıl olur bir eser-i āḫerdür. Sāniyen budur ki kendüde muḫayyel olan ḥāleti ki göňle müstevlî olan ġumûm u hümūmdur ḫāricde bir emr-i maḥsūṣa teşbîh itdi ki beliküň tîrler ile pür olmasıdur. Bir de budur ki müşebbeh ile müşebbehün bih mürekkeb getürildi. Bir de budur ki mısrāʿ-i sānîyi mısrāʿ-i evvele kemāl-i tevfîḳ ile muvaffaḳ getürdi. Bir de budur ki ġam oḳları ile ḳavlinde ki eser-i āḫerdür müşebbehün bihiyi mısrāʿ-i evvelüň müsebbehün bihisinün ʿaynı ḳıldı. Bir de budur ki tekrār kabāhatın defʿ eyleyüp evvelde tîr didi, sānîde oḳ didi. Bir de budur ki bu mısrāʿı da **[163]** keẕālik evżaḥ teşbîh ile getürdi. Ḥāṣılı bu zîbā mısrāʿuň da ḥaḳḳında çoḳ sözler söylemek mümkindür. Velî ziyāde taṣdîʿ itmeyüp bir beyte daḫı şürūʿ eyleyelüm.

Bennā-yı ʿışḳ bir ulu bünyāda saldı ṭarḥ

Bennā : ʿArab dilinde mübālaġa ile ism-i fāʿildür ziyāde yapucı dimek maʿnāsına.

ʿIşḳ: ʿArab dilinde sevgü maʿnāsınadur. Sevgü ism-i maṣdardur.

Bir : İsm-i ʿadeddür.

Ulu . ṣıfat. Ṣıfat-ı müşebbehedür.

Bünyād : Yapu maʿnāsınadur. Yapılan nesnenüň ismidür. Pes yapu ism-i cins oldı.

Şaldı ṭarḥ : fiʿl-i māżiyy-i maʿlūmdur. Fiʿl-i māżî bu arada mürekkebdür lākin müfred maḳāmına ḳāyim olmuşdur. Ammā evlā budur ki fiʿl-i māżî bu arada müfred ola ṭarḥ anuň mefʿūli ola. ***Ṭarḥ*** diyü lüġatde bıraḳmaġa dirler lākin bu arada bıraġılan nesne ki **[164]** temeldür anuň ismidür. Pes ***ṭarḥ*** ism-i cins olmış oldı.

Geldük iʿrābına: **Bennā** ʿışḳa iżāfet-i beyāniyye ile mużāfdur ve hem mübtedādur. **Bünyāda** muḳaddemā **şaldı** fiʿlinüň mefʿūlün bihisidür. **Bir**, **bünyād**uň ṣıfatıdur. **Ulu** da **bünyād**uň bir ṣıfat-i āḫeridür. **Şaldı** fiʿl-i māżiyy-i maʿlūmdur fāʿil żamîri taḥtında müstetîrdür rāciʿdür. **Bennā-yı ʿışḳ**, **ṭarḥ şaldı**nuň mefʿūlün bihisidür. Fiʿl fāʿili ile cümle-i fiʿliyyedür mübtedānuň

ḫaberidür. Evlā budur ki ʿışḳ bu arada ʿāşıḳ maʿnāsına ola. Zîrā[6] bünyād[d]an murād binā-yı ʿışḳdur. ʿışḳ ʿışḳa bünyād ṣalmaz, belki ʿışḳa bünyādı ʿāşıḳ ṣalar. Bu arada şāʿir sellemehullāhu- ʿāşıḳı bennāya teşbîh eyledi ʿışḳı bünyāda teşbîh eyledi. **[165]** ʿışḳuň evveliyyātın ki ibtidā-yi şürūʿdur ṭarḥa teşbîh eyledi teşbîh-i evżaḥ ile. Vech-i şebeh nedür dirler ise ammā bennāyla ʿāşıḳ beyninde. Zîrā nitekim bennā ḫāricde bir emr-i maḥsūsı iḫtirāʿ eyleyüp vücūd bulur ʿāşık da keẕālik ḳalbinde ḥālet-i ʿışḳı iḫtirāʿ eyler. Ammā bünyād ile ʿışḳ beyninde. Zîrā ḫāricde bennānuň vücūd buldurduġı binādur keẕālik ʿāşıḳuň da ḳalbinde vücūd buldurduġı ḥālet-i ʿışḳdur. Ammā ṭarḥ ile evveliyyāt-ı ʿışḳ beyninde. Zîrā bennānuň ḫāricde evvelā vücūd buldurduġı binānuň temelidür keẕālik ʿāşıḳuň ḳalbinde evvela vücūd buldurduġı evveliyyāt-ı ʿışḳdur.

Keẕālik bu mışrāʿ daḫı çoḳ ṣanʿatları mutażammındur. Bir budur ki bir ki bunda getürilmişdür **[166]** ʿadedi beyān içün degüldür. Belki taʿẓîm içün ve taʿaccüb içündür bir ʿaceb ulu bünyāda dimek maʿnāsına. Bir de budur ki ifāde-i taʿẓîm içün bir lafẓ daḫı getürdi ki ulu lafẓıdur mertebe-i ġāyetde ve derece-i nihāyetde olsun içün. Bir de budur ki ʿışḳı bünyāda teşbîh eyledi bināya teşbîh eylemedi. Zîrā bünyāddan tebādür eyleyen üstüvārlıḳdur muḥkemlikdür bināda bu lāzım degüldür. Bir de budur ki ʿāşıḳa bennālık ıṭlāḳ eyledi ʿışḳa bünyād ıṭlāḳın itdi şuna işāret içün ki ʿāşıḳ nefsinde bir żaʿîf kimsedür ammā ʿışḳ nefsinde bir berk muḥkem nesnedür. ʿaceb budur ki bunuň gibi żaʿîf kimse anuň gibi ṣaʿb u düşvār emri irtikāb itmişdür dimek ola. Ḥāṣılı bu zîbā mışrāʿuň da **[167]** ḥaḳḳında çoḳ söz söylemek mümkindür velî ziyāde taṣdîʿ itmeyelüm bir mışrāʿa daḫı şürūʿ eyleyelüm.

Kim ol bināya kelle-i ʿuşşāḳdur helik

Kim : burada rābıṭa-i ṣıfatdur.

Ol : ism-i işāretdür.

Bina : Yapu maʿnāsına ism-i cinsdür.

Kelle : baş maʿnāsınadur. Pes bu daḫı ism-i cinsdür.

Uşşak : ʿArab dilinde ism-i fāʿilüň cemʿidür yaʿnî ʿaşıḳuň cemʿidür.

Helik : Şol uvacuḳ ṭaşlara dirler ki binā ortasına ṭoldururlar.

Geldük i rabına: **Kim**, rābıṭa-i ṣıfatdur yaʿnî mışrāʿ-i evvelde bināya ṣıfat rābıṭasıdur. **Ol**, ism-i işāretdür. **Binā**, bu ism-i işāretün ṣıfatıdur. **-Ya** bunda ki getürilmişdür içün maʿnāsınadur. Pes bunda bir maʿnā-yı fiʿl taḳdîr eylerüz. Taḳdîr-i kelām kelle-i ʿuşşāḳ helik olıcudur. **[168]** Ol binā içün dimek maʿnāsına **bināya** dinildi. Edāt-ı mefʿūl getirildi ki **-ya**dur Zîrā ki yuḳaruda ḳāʿide söyleyüp didük ki āḫiri üstün olandan ṣoňra yāḫūd āḫirinde ḥurūf-i medde olandan sonra edāt-ı mefʿūl içün bir üstünlü ya getürürüz pes bunda daḫı bir üstünlü **ya** getürdük. **Kelle** mübtedādur, **ʿuşşāḳ**a mużāfdur iżāfet-i ʿAcemiyye ile. İżāfet-i ʿAcemiyye ile bir ism bir isme mużāf olsa mużāfınun āḫiri meftūḥ da olsa mużāfa bir esrecük virüp mużāf eylerler. **-Dür** edāt-ı ḫaberiyyedür. Egerçi aṣl-ı medḫūl-i fîhisi helikdür velî vezn-i şiʿr içün mübtedāya taḳdîm olındı.

[6] Metinde "zîrādan" şeklinde yazılmıştır.

ISSN: 2458-8636

Keẕālik bu mışrāʿ da çoḳ ṣanʿatları mutażammındur. Bir budur ki ṣıfat mevṣūf üzre **[169]** muḳaddem ḳılındı bā-vücūd-i ān ki baḥr bunuň ile tamām olur hasrı müfîd olsun içün yaʿnî kelle-i uṣṣāḳ helikdür hemān ol binānun helikidür. Kelle-i ʿuṣṣāḳ helike teşbîh olundı. Vech-i teşbîh ol ikisinüň vażʿlarıdur heyʿetleridür. Ve daḫı ḫāricde heliküň bināya ittiṣāli vardur keẕālik kellenüň ʿışḳa ittiṣāli vardur sevdā-yı ʿışḳ başda oldığı içün. Ammā suʿāl eyleyüp dirler ise ḫāricde binā heliki müştemildür ammā āşık da kelle-i ʿışḳı müştemildür. Dirüz ki çoḳ bu ḳadar münāsebetler lāzım olmaz. Kimi yirde teşbîh kāmil düşmez kimi yirde düşer. Ve daḫı bunda bir leṭāfet budur ki ke-ennehu işāret eyleyüp didi ki bu ʿışḳ işi bir ʿaceb ulu işdür ki cümle ʿāşıḳlar **[170]** ilā-ġayri'n-nihāye bunı meşġūl olup yapmaḳ isteseler yapamayalardı nihāyetine iletemeyelerdi. Zîrā kelleyi ʿuṣṣāḳa mużāf itdi iżāfet istiġrak içündür. Ḫuṣūṣıyla ki ʿuṣṣāḳ cemʿ getürilmişdir yāḫūd şāʿir bu kelām ile bunı ilhām itmiş ola ki ʿāşıḳ bir ulu bünyāda ṭarḥ ṣaldı ki āḫir bu bināyı taʿmîr içün başın boynından ḳoparup bu bināya helik eylerler. Zîrā ʿışḳ bir binādur ki maʿmūr olması ʿāşıḳlarun helākiyledür. El-ḥaḳḳ bu îhâm îhām-ı laṭîfdür şāʿirinüň ḫayli faẓîletin aňladur. Ḥāṣılı bu mışrāʿda da söz çoḳ. Bir mışrāʿa daḫı şürūʿ eyleyelüm.

Öpmek dilerken ol mehi āheng devr idüp

Öpmek diler : mürekkebdür maṣdar ile ḥāl-i maʿlūmdan, velî müfred **[171]** maḳāmına ḳāyim olmışdur ki ḥāl-i maʿlūmdur alāmeti yuḳaruda söylendi.

Ken : Ḥurūfdur ki ẓarfiyyet maʿnāsın ifāde eyler.

Ol : İsm-i işāretdür.

Meh : İsm-i cinsdür ki ḫāricde efrādı bire münḥaṣırdur.

Āheng : Ol kimsedür ki aṣāleten saz çalana uyup bile çala.

Devr idüp de mürekkebdür devrle idüpden. Devr ʿArab dilinde maṣdardur döndürmek maʿnāsına. Pes bu cümlenüň maʿnāsı döndürmek eyleyüp dimek olur. Yaʿnî döndürmek ḥînninde, döndürmek zamānında dimek olur. Baʿîd olmaya ki it maṣdar-ı makṣūr ola itmekden. Bā ẓarfiyyet içün ola, çünki bu bā lā-büdd cezimlü gelür. Pes mā-kablinde vākiʿ olan ḥarfe ḥareket virmek ictimāʿ-i sākineyni defʿiçün lāzım geldi ḳılup **[172]** dimegi yazıp dimegi de buňa ḳıyās eyle.

Geldük iʿrābına: ʿAceb olmaya ki **-ken** bu arada hem ẓarfiyyet maʿnāsın ifāde eyleye hem ḥālüň maʿnāsın maṣdara tebdîl eyleye. Taḳdîr-i kelām öpmek dilemek içinde dimek ola. Pes bu taḳdîrce **öpmek dilerken** ẓarf-ı zamān olup **āheng devr idüp**e müteʿalliḳ oldı yāḫūd bu ikisi de **şehnāza başladı**ya müteʿallik ola. **Ol**, **öpmek diler**üň mefʿūlün bihisidür. **Mehi, ol**un ṣıfatıdur ki ʿalāmet-i mefʿūl ṣıfatında ẓāhir oldı. ʿAlāmet-i mefʿūl bu arada keşreyile yayla getürildi. Nisbeti **öpmek dilere** olduġı içün. Eger **ol mehi** dimegi baḳdum kelāmına nisbet itdürsek āhiri üstünlü olurdı baḳdum ol mehe gibi. **[173] Devr idüp** muʿaḫḫaran **şehnāza başladı**nuň ẓarfıdur. Bu mışraʿ āḫirine mevḳūf olduġı içün nikātını ve leṭāyifini ṣoňra söyleyevüz. **Mışrāʿ**

ISSN: 2458 - 8636

Şehnāza başladı şoňını ḳıldı būselik

Şehnāz* ve *Būselik: İsm-i cinslerdür zîrā ʿilm-i musiḳārda iʿtibār olınan maḳāmāt u şiʿab ḳısmındandur.

Başladı : Fiʿl-i māżiyy-i maʿlūmdur.

Şoň : Bu arada çünki mefʿūlün bihdür pes ism-i cins-i maḥżdur.

Ḳıldı : Fiʿl-i māżiyy-i maʿlūmdur.

Geldük iʿrabına: **Şehnāza** muḳaddemā **başladı**nun mefʿūlün bihisidür. ʿalāmet-i mefʿūl fetḥayla getürildi, ḳāʿidesi yuḳaruda ẕikr olundı. **Başladı** fiʿl-i māżiyy-i maʿlūmdur. Fāʿil żamîri taḥtında müstetîrdür rāciʿdür **aheng**e. **[174] Şon**, **ḳıldı**nuň mefʿūlün bihisidür ki mefʿūl-i evvelidür **nūn** żamîrine mużāfdur. Öyle żamîri ki **şehnāz**a rāciʿdür. **Ḳıldı** fiʿl-i māżiyy-i maʿlūmdur fāʿil żamîri taḥtında müstetîrdür **āheng**e rāciʿdür. **Būselik, ḳıldı**nun mefʿūl-i *s*ānîsidür. Ḥāṣılı bu sevḳden şu anlanur ki şāʿir kendü sāzende ola. Yā budur ki dilber āheng ola sāzende sāzın elden bıraġup dilberi öpmek isteyicek lâbüdd dilber de nāza başlasa gerek. **Şehnāza başladı** didügi budur. Nazdan şoňra öpülme ḳoculma olsa gerek. **Şonını kıldı būselik** didügi budur. Yāḫūd āheng dilberden ġayr ola, aṣl sāzende sāzın elden bıraġıcak kime tābiʿ olsun. Lābüdd ol daḫı mābeynde cārî olan ṭavra tābiʿ oldı **[174]** ki nāzdur būsedür. Nāza münāsib şehnāzdur būseye münāsib būselikdür. Ve daḫı bunda bir ʿaẓîm nükte vardur şu ki āhengden murād aṣl sāzendeye tebeʿiyyetdür. Aṣl sāzende çünki nāz ile şîveye başlaşdılar āheng de nice itsün pes lābüdd bu daḫı şehnaza başladı. Ve daḫı āhiruʿl emr çünki sāzende būseye başladı pes āheng daḫı būselige başladı. Ammā suʿal eyleyüp dirlerse ʿāşıḳ cânibinde nāz mutaṣavver olmaz ki tā āheng döndürüp ʿāşıḳa tābiʿ ola. Cevāb virüp dirüz ki çünki bular ʿāşıḳ maʿşūḳdur ne var nevʿan nāz ve şîve ʿāşıḳ cānibinde mutaṣavver olur. Şāʿir bu arada mābeynde vāḳiʿ olan nāz u şîveyi şehnāza teşbîh eyledi lafẓan münāsebetleri olduġı içün. Ve daḫı **[175]** būseyi būselike teşbîh eyledi keẕālik lafẓan münāsebeti olduġıçün.

Keẕālik bu beyt çoḳ ṣanʿatları mutażammındur. Bir budur ki bu beytde bir kināyet-i laṭîfe gösterdi. Zîrā dilberüň nāzın ve şîvesin ve öpülmesin āhengün fiʿline lāzım getürdi. Bir de budur ki dilber ile bizüm ḥālimüz būsede nihāyet buldı dimege işāret eyledi. Bir de budur ki mıṣrāʿı evvelüň evvelin mıṣrāʿ-i sānînüň āḫirin ikisini bile öpmek maʿnāsına getürdi. Bir de budur ki evvelinden būseye rıżā göstermedi āḫir gösterdi dimege işāret eyledi. Sözi uzatmayup bir mıṣrʿa daḫı şürūʿ eyleyelüm.

Tāb-ı ruḫında eyledi dil zülfini mekān

Tāb: Şuʿle ve żiyā maʿnāsınadur. Pes tāb ism-i cins oldı.

Ruḫ: Yüz maʿnāsınadur bu daḫı ism-i cinsdür.

Eyledi: Fiʿl-i māżiyy-i maʿlūmdur. **[177]**

Dil : Göňül maʿnāsınadur pes bu daḫı ism-i cinsdür. Zülf daḫı ism-i cinsdür.

Zülf : Ol ḳonılan bölük ṣaçlardur ki uçları inüp yüzüň iki ṭarafları üzre dökülür.

Mekān : ʿArab[çada] ism-i mekāndur olacak yir maʿnāsına. Baʿîd olmaya ki tāb bu arada tāb-naḳdan maḳṣūr ola. Muhaṣṣal maʿnası ṣuʿlelü yüzinüň üzre ki zülfi döşenmişdür ol zülfi göňül mekān eyledi, idindi dimek ola. Yāḫūd yüzinüň ṣuʿlesi ve ḥarāreti zamānında dil zülfini kendüye mekān idindi dimek ola.

Gün germ olınca kendüye idindi gölgelik

Gün : Gökde doġan gündür. Pes ʿalem-i ṣaḫṣdur.

Germ olunca : Mürekkebdür ki müfred maḳāmına ḳāyim olmışdur. Götürüsi müstaḳbeldür. Aṣlı germ ola nice idi. ***-nca*** harfdür ki intihāʿ-i ġāyet maʿnāsın ifāde eyler. Nitekim yuḳaruda bir kerre taḥḳîḳ olundı girü iʿāde **[178]** lāzım degüldür yuḳarusında baḥs-i ḥurūfa mürācaʿat olunsun. Ammā evlā budur ki ***olun*** olunmaḳdan maṣdar-ı maḳṣūr ola. ***-ca*** da -caḳdan maḳṣūr ola. Eyle -caḳ ki ẓarfiyyet maʿnāsın ifāde eyler idi. Taḳdîr-i kelām gün germ kılınmaḳda dimek ola. Zîrā *gün germ olmaḳ zamānında kendüye gölgelik itdi germ olıcaḳ kendüye gölgelik itmedi* dimek için maʿnā yoḳdur.

Kendü : Nefs maʿnāsınadur ism-i cinsdür.

İdindi : Fiʿl-i māżiyy-i maʿlūmdur eyledi dimek maʿnāsına. Suʾāl eyleyüp dirler ise ki çünki eyledi ile idindi ikisi bile maʿlūmlardur ve hem bir maʿnāyadur pes bu ikisinüň farḳları nedür. Dirüz ki eyledi dimek taḫṣîṣ ḥaysiyyetinden ʿāmdur. Fiʿli kendü için de ġayri içün de işlese cāyizdür. Ammā idindi taḫṣîṣ ḥaysiyyetinden ḫāṣdur kendüye maḫṣūṣdur. Bu sebebdendür ki bu kelāmuň şāʿiri **[179]** taṣrīḥ eyleyüp *kendüye idindi gölgelik* didi. Yazdı ile yazındı dikdi ile dikindiyi buňa ḳıyās eyle.

Gölgelik: İsm-i mekāndur gölgelenecek mekān dimek maʿnāsına. Nitekim yuḳarusında taḥḳîḳ olundı.

Geldük iʿrābına: **Tāb-ı ruḫında** vaṣf-ı terkîbîdür tāb-nāk-i ruḫında dimek māʿnāsına. **Tāb**uň **ruḫ**a iżāfeti iżāfet-i ṣıfat ile'l-mevṣūf kabîlindendür. Nāk edāt-ı fāʿildür. Nitekim Türkî luġatde "-lu" bu maʿnāya gelür. Aṣlı ruḫ-ı tāb-nākinde dimek idi lākin iḫtiṣār içün tāb-nāk ḳaṣr olunup tāb ḳaldı. **Tāb** ki ṣıfatdur mevṣūfuň üzerine getürilüp mevṣūfına mużāf olundı vezn-i şiʿr içün. -**Da** harfdür ki ẓarfiyyet maʿnāsın ifāde eyler. Pes **tāb-ı ruḫında** götürüsi **zülf**-i muaḫḫaruň muḳaddem ṣıfatıdur. Pes bir maʿnā-yı **[180]** fiʿl taḳdîr eylerüz **zülf** ile. Zülfini tāb-ı ruḫında olıcıdur ha dimekdür. **Eyledi** fiʿl-i māżiyy-i maʿlûmdur **dil** fāʿilidür. **Zülf**, **eyledi**nüň mefʿūl-i evvelidür. **Zülf**, **nūn** żamîrine mużāfdur. **Mekān** mefʿūl-i sānîsidür. **Gün germ olunca**nun kāyim-makām-ı fāʿilidür ki fiʿli üzre muḳaddem. Yāḫūd **gün germ olunca** götürüsi mürekkeb olup müfred maḳāmına ḳāyim ola. Pes **gün germ olunca, eyledi**nüň mefʿūlün fīhîsi ola. **Kendüye**, içün maʿnâsına **idindi**nüň mefʿūlün bih-i ġayr-i ṣarîḥidür. **İdindi** fiʿl-i māżiyy-i maʿlūmdur. Fāʿil żamîri taḥtında müstetîrdür dile rāciʿdür. Mefʿūl-i evveli maḥẕūfdur ki zülfdür **gölgelik idindi**nüň mefʿūl-i sānîsidür.

Şāʿir-i faṣîḥ bu arada dilini gölge altına giren kimseye teşbîh eyledi. Vech-i teşbîh dil taṣavvurı ile zülfüň altına girdügidür. Zîrā dilden murād **[181]** ḳuvvet-i ʿāḳiledür. Ḳuvvet-i ʿāḳile taṣavvur ile her yire dāḫil olur. Zülfi gölgelige benzetdi zîrā bir budur ki zülf ḫāricde bir ḳaraltı gibidür. Nitekim ḫāricde gölgelik böyledür. Bir de budur ki dil taṣavvurı ile varup anuň altına

ISSN: 2458 - 8636

dāḫil olur. Ruḫı güne teşbîh eyledi. Vech-i teşbîh ol ikisinün müdevverligidür ve nūrāniyyetidür ve müʿessirligidür. **Mışrāʿ**

Ḳutlu ḳapu açıldı Ḫayālînüñ üstine

Ḳutlu : ṣıfat-i müşebbehedür mübārek maʿnāsına.

Ḳapu : İsm-i cinsdür.

Açıldı : Fiʿl-i māżiyy-i mechūldur.

Ḫayālî: Bu arada ism-i şaḫṣdur.

Üst : İsmi cinsdür.

Geldük iʿrābına: **Ḳutlu** ṣıfatdur **ḳapu** mevṣūfdur mübtedādur. **Açıldı** fiʿl-i māżiyy-i meçhuldür kāyim-maḳām-ı fāʿili taḥtında müstetîrdür **ḳapu**ya rāciʿdür. **[182] Açıldı** kāyim-maḳām-ı fāʿili ile mübtedānuñ ḫaberidür. **Üst** ve **Ḫayālî**, **açıldı**nuñ mefʿūlün bih-i ġayr-i ṣarîḥidür. Ḥāṣılı bu maḳāmda taḥḳîḳ budur ki **üst** istiʿla içün ḥarf olup **nūn** żamîrine muzāf olmayup belki **Ḫayālî**'ye ve ol żamîre muḳterindür. Pes bu taḳdîrce **üst** ism-i cins olmayup ḥarf olur. **Ḳutlu ḳapu**dan murād ṣāʿirüñ devleti ve saʿādetidür ki alçaḳ gönüllü olmaġı ana ʿillet bıraḳdı. Bu sebebdendür ki ʿārifler *meskenet rifʿatüñ nerd-bānıdur* didiler. Devlet ḳutlu ḳapuya teşbîh olundı. Vech-i teşbîh dāḫillerini ve müteveccihlerini emne ve devlete yetişdürmedür. Farażā bir ḳutlu ḳapu olsa gerçek evliyā ocaġı gibi bir kimse anuñ ḳapusına iʿtiḳādla varmaġla her ne murādı var ise yitişür. Keẕālik **[183]** bir kimse bir ehl-i devletüñ bir murād içün naẓarına varsa her ne maḳṣūd ise yitişür. **Mışrāʿ**

Alçaḳ göñüllü olalıdan nitekim eşik

Alçaḳ göñüllü : vaṣf-i terkîbîdür.

Alçak: ṣıfat-ı müşebbehedür.

Göñüllü: lü edāt-ı fāʿildür göñül ıssı dimek maʿnāsına. Pes ***göñüllü*** fāʿile rāciʿ olur.

Olalıdan : ola olmışdan ḳaṣr olına. ***lı*** ibtidāʿ-i ġāyet içün ola. ***Dan*** harfdür ki ẕikr olundı.

Nite : İsm-i işāretdür.

Kim edāt-ı irtibāṭdur.

Eşik : ism-i cinsdür.

Geldük iʿrabına: **Alçaḳ göñüllü**, **olalı**nun ḫaberidür. **Olalı**nun ismi içinde müstetîrdür **Ḫayālî**ye rāciʿdür. **Alçaḳ göñüllü olalı**dan bu götürisi **açıldı**ya müteʿalliḳdür. **Nite** ism-i işaretdür mürekkeb ….. vażʿ **[184]** olunmışdur **alçaġ**a müteʿalliḳdür. **Kim** edāt-ı mefʿūldür zîrā bu kelāmuñ ḳāyili **nite** dimekle uşîru dimiş oldı. Eşik mübtedādur. Ḫaberi maḥẕūfdur ki **alçaḳ**dur. Mübtedā ḫaberiyle cümle-i ismiyye olup uşîruya mefʿūlün bih vākiʿ olmışdur.

Bu kitāb bu arada ḫatm olsun. Her ṭāyife lüġatli lüġatin taḥḳîḳ itmişler bizde daḫı bu nisbet olduġı içün küstaḫāne şürūʿ eyleyüp gücümüz yitdüginçe bir miḳdār söyledük. Çünki bu bizüm itdigümüz ihtirāʿdur ne ḳadar çoḳ

ISSN: 2458 - 8636

ḫaṭāları daḫı varsa luṭf eyleyüp maʿẕūr buyuralar. Tamām oldı Şerîf ismüňle ya Rab. **Taḥrîren fî 25 Rebîʿu'l -Evvel Sene 976.**

Sonuç

Müyessiretü'l-Ulûm, Türkçenin Batı Türkçesiyle kaleme alınmış ilk gramer kitabı olması yanında, Hayâlî Bey'in bir gazelinin şerhini içermesi bakımından da bizler için değerlidir. Çünkü, Dîvân şiiri metinlerinin kendi yazıldıkları dönemde nasıl anlaşıldıkları hakkında bilgi verebilecek şerh örnekleri malesef elimizde mevcut değildir. Bu bakımdan, Hayâlî Bey gibi değerli bir şairin bir gazelinin yine aynı dönemde yaşayan birisi tarafından şerh edilmesi edebiyat tarihi açısından çok önemlidir. Bu gazel şerhi, "gazeller nasıl şerh edilmelidir" sorusunun da uygulamalı bir cevabını verdiği gibi Ali Nihat Tarlan tarafından neşredilen Hayâlî Dîvânı'nda da bulunan bu gazelin metninin belki de en eski ve doğru şeklini içermesi ve bu neşirdeki anlaşılamayan noktaları aydınlatması bakımından da dikkat çekicidir.

Kaynakça

Atalay, Besim (1946), *Müyessiretü'l-Ulûm.* İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Avşar, Uğur (1996), Müyessiretü'l-Ulûm (Bergamalı Kadri). Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Bursalı Mehmet Tahir (1914), "Müyessiretü'l-Ulûm", *Bilgi Mecmuası*, S 6, s. 658-660.

Bursalı Mehmet Tahir (2000), *Osmanlı Müellifleri*, Ankara: Bizim Büro Yayınları.

Çavuşoğlu, Mehmed (1984), "Dîvân Edebiyatında Şiir Kavramı", *Çevren*, C. 11, S. 35.

Ensar, Ferhat; Baş, Bayram; Tiryakiol Selim (2014), "Türkçe Öğretiminin Tarihî Kaynakları", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* C. 11, S. 25, s. 215-228.

Ertürk, Halil İbrahim (2015), "Müyessiretü'l-Ulûm Üzerine Bir İnceleme ve Değerlendirme Çalışması", *Turkish Studies*. C. 10, S. 8, s. 1059-1086.

Erünsal, İsmail E. (1984), "Kanunî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri", Osmanlı Araştırmaları, S. 4.

Gülsevin, Gürer (1990), "Bergamalı Kadri ve Eseri Üzerine", *Türk Dili*, S. 461, s. 211-214.

Güner, Galip (2003), "İlk Türkçe Gramer: Müyessiretü'l-Ulûm", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15, s. 151-166.

İsen, Mustafa (1998), *Sehî Bey Tezkiresi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Karabacak, Esra (2002), *Bergamalı Kadrî, Müyessiretü'l-Ulûm*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karahan, Leyla (2010), 19-25 Nisan 2010 tarihleri arasında İzmir-Çeşme'de düzenlenen II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi'nde sunulan bildiri metni. http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/leyla_karahan_edebi_kultur_gramer_kitaplari.pdf (E.T.: 06.12.2017)

Kazım Nâmî (1912), "Türkçe Sarfın Mûcidi", *Türk Yurdu*, (Nuruosmaniye: 18 Temmuz 1328), S. 24, s. 748-754.

Kırbıyık, Mehmet (2000), "Ferrî Mehmed'in Bir Gazelinin Şerhine Dâir", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 7, s. 343-360.
Köprülü, Mehmed Fuad (27 Mart 1933), "On Altıncı Asırda Yazılmış Türkçe Türk Grameri", Cumhuriyet Gazetesi.
Kurnaz, Cemal (2011), "Kanunî'nin En Sevdiği Şairdi: Hayâlî Bey", Dil ve Edebiyat. Haziran sayısı, s. 16-33.
Özyıldırım, Ali Emre (2002), "Nedim'in Meşhur Beytine Vakanüvis Esad Efendi'nin Şerhi", *Türkoloji Dergisi*, C. XV, S. 1, s. 139-143.
Tarlan, Ali Nihat (1992), *Hayâlî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
Yazar, Sadık (2011), *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.